
SZABÓ ZOLTÁN A LELKILEG FÜGGETLEN EMBEREK HIVATÁSÁRÓL

...Hosszabb ideje megrögzött – talán maximalista – meggyőződésem azt mondja, hogy folytatólagos publikációk – könyvsorozatok, évkönyvek, almanachok és folyóiratok – akkor és azzal válnak valóban eredményessé és hatásossá, ha új „intelligentsia” kialakulását, kifejeződését és integrálódását mozdíttják elő. Gondolom, eleve érted, hogy miért írom ennyire idegenszerű betűzéssel ezt a szót: ha „intelligentsiát” mondok, ez eleve érezteti, hogy nem arra az értelmiségre utalok, amely a két háború között az érettségizett s ezért a honvédségben is karpaszomány viselésére jogosított, tanult emberekből tevődött össze, s nem arra a mai, népesebb értelmiségre, amelyet diplomásitottsága vagy bizonyítványos képesítettsége a miniszterális hivatali fizetési osztályokéhoz hasonlóan kereseti kasztokba oszt el. Az „intelligentsia” – hogy Konrád és Szelényi kiváló könyvének címszavaival játsszak –, azzal az „értelmiséggel” se azonos, amely „útban az osztályhatalom felé” föltétlenül hivatalnok-osztályá alakul át, mivel szakképzett embereinek hivatalnok-észt ad az, hogy hivataluk van. Az „intelligentsia” a választottakra utal, elsősorban nagyjából azokból a „lelki független emberekből” tevődik össze, akikről Széchenyi beszélt annak a nem éppen idejétmúlt beidegzettségének a foglyaként, amely szerint „a magyarság közértelmesség által fejlőd ki tökéletesen” s érvényesnek vehetjük a régi Oxford-szótárak értelmezését is, e szerint az „Intelligenzia vagy Intelligentsia egy-egy nemzetnek (különösképpen az oroszoké¹) az a részlege, amely független gondolkodásra törekszik.”

Független gondolkodásra törekvő emberek minden nemzetben vannak, minden korban, de gyakorta úgy, hogy az értelmük életjeleket nem ad. Az ilyen passzív, szóra rest, latens, pusztán elkülönültségével létező kisebbség azonban legfeljebb saját értelmességét őrzi, s menti úgy ahogy, szerencsés esetben. Az a réteg, részleg, kisebbség vagy töredék, amely a független gondolkodásra igényt tartó emberekből tevődik össze, vagy ezekre esik szét, általában csak olyankor ébred jelentőségének tudatára, s kezd tömörülni, amikor ezeknek egy töredéke, a kreatív intelligentsia új gondolkodási, érzékelési vagy értékelési áramlatok szóvétevéjeként jelentkezik, a közösségi életben, irodalomban vagy művészetekben, ami lehet olyan eleven erő, hogy kirepítő fészket (Párizsban a Montmartre vagy a Montparnasse negyedét, Londonban Bloomsburyt) világszerte jól ismert jeles helyé teszi. A mérték azonban nem a hírességé. Ilyen közértelmességet alakító centrumok voltak például a múlt században a német egyetemek aulái, egyletei, a romantika szalónjai, az orosz diákok szentpétervári vagy moszkvai találkozóhelyei, Herzen londoni orosz nyomdája, Chaikovsky és Mihailovszky körei és folyóiratai és így tovább. Kreatív intelligenzia gyűjtőpontjai voltak Pesten a Pilvax-kávéház, Nagyvárad az irodalomban, Nagybánya a művészetben vagy a *Nyugat* és *Huszádik Század*, később a *Válasz* és a *Central-asztal*, ahogy a *Tanú*, valamint Szabó Dezső füzetei is, valamint az *Erdélyi Helikon*, a kolozsvári *Korunk* és szlovenszkoói csoportosulások is, míg a Mikszáth karcolataiban megjelenő „Klub és Folyosó” viszont nem volt intelligentsiát tömörítő vagy mobilizáló hely tarokk-asztalaival s pamlagjaival. Abból azonban, hogy egy-egy publikációt elindító arra szánnak, azért alapítanak,

hogy az adott helyzetben a független gondolkodásra törekvő emberfők tömörítője és megszólaltatója legyen, nem következik, hogy a publikáció ezt el is érheti. Tudom tapasztalatból. A *Valóságot* ugyan 1945-ben tudatosan és előre megfontolt szándékkal azért indítottam meg, hogy a népi kollégistákból és Eötvös-kollégistákból az 1945-ös változás valóságaira tájékozódó új gondolkodók gyűjtőhelye, fóruma s ezzel intelligentsia kialakulásának eszköze legyen. De ez elmaradt. A konformizmus fenntartásos latolgatásában bennerejlő intellektuális lehetőségek csábítása a független gondolkodásra törekvés vonzóerejénél erősebbnek bizonyult.

Az, hogy egy-egy társadalomban vagy nemzetben a független gondolkodásra törekvő kreatív emberfők megszólaljanak és szóhoz jussanak, mindenütt elengedhetetlen, e nélkül, hogy Bibó szavával is éljek, a „reagálóképesség” romlik meg, vagy ahogy új terminus technikus feltalálásában olyannyira produktív korunkban egy francia gondolkodó kifejezte, a „makroreguláció” marad el, új értékskálák, „víziók s valók” hiányában a közértelmesség elmeszesedik s a társadalmak a róluk nélkülük tervező s végző adminisztrátorokkal eltetvesednek. A magyar nemzet-helyzetben az intelligentsia léte s a kreatív intelligentsia működése ugyanúgy az átlagosnál döntőbb, jelentősége hatványozott. Amikor „magyar helyzetet” mondok, természetesen nem Magyarország helyzetére célok, nem is magyarországi helyzetre, hanem olyasmire, amiben a magyarországiakon kívül bennefoglaltatnak az erdélyiek Romániában, a vajdaságiak Jugoszláviában, az északiak Csehszlovákiában s végül, bár korántsem utolsósorban, a más országbeliek az óceán mindkét oldalán. Ebben az emberileg differenciált, topográfiailag decentralizált, államilag maradandóvá konszolidált nemzet-helyzetben – különösen, ha a politikus-felelősségtudás az államhatárt nem lépi át – az, hogy van-e a nemzetnek, itt valahol, vagy ott valahol, független gondolkodásra törekvő része, lehet egzisztenciális jelentőségű. A közös nyelv ugyanis nem eleve elrendelt kötőerő; a „nem egy nyelvet beszélünk” magyarul oly párbeszédre utal, amelyben magyar a magyarral folytat magyarul – esetleg – dialógust, s az, hogy egy-egy közös nyelv mennyire bizonyul közösségi kötőerőnek, nagymértékben függ attól a minőségtől, ami azon az édes anyanyelven kifejeződik. S ez a minőség? Ez azon múlik, hogy van-e független gondolkodásra törekvés, s hogy ez kifejeződik-e, vagyis hogy van-e kreatív intelligentsia, s betölti-e a maga funkcióját valahol, s az, hogy mi mindenben kellene függetlenül a gondolkodásnak ebben a helyzetben, meglehetősen bonyolult kérdés: az olyan „hazafiság” például, amely a sok haza közül egyedül egynek a földjéhez vagy közhangulatához, közvéleményéhez vagy ennek egy különvélemény-részlegéhez kötődik, a független gondolkodásra törekvés lehetőségeit vagy eliminálja vagy limitálja, tehát provincializálja, s a predeterminált ellenzékiesség se föltétlenül független gondolkodás előmozdítója, az oppozíció lehet függőséghez szembeszállásával kötődő, értékskála-, argumentáció- és stílusátvételével igazodó ellenkezés, ami valóságos intelligentsia kialakulását nem mozdítja elő.

Annak, hogy a magyar társadalmakból független gondolkodásra törekvő rész érzékelhető formában kialakuljon, s kreatív intellektuális csoportosulásának, s országokon belüli integrálódásának a négy magyar az mindegyikében vannak államosított és hatósági (tiltó, tűrő vagy támogató) akadályai. Ugyanennek Hegyeshalomtól nyugatra nem hatósági akadályai vannak, hanem nehézségei, ezek topográfiai természetűek vagy lélektani jellegűek; e kettő közül a második a leküzdhetetlenebb. Olyan gondolkodás azonban, amely a magyar helyzeteket egészében tudja szemügyre venni, a valóságokra tájékozódik és független mind a hatalom birtokosainak vagy bizományosainak az igényeitől, mind az éppen időszerű helyi érdekű társadalmi konformizmusoktól, leginkább még Hegyeshalomtól nyugatra lett volna, volna vagy lenne lehetséges. Az Európában és Amerikában élő és dolgozó gondolkodók, művészek, zené-

szek, írók, kutatók, a „tudományos emberfők” mennyisége és jelentősége valóban eléggé tekintélyes ahhoz, hogy külföldi magyar intelligenciát kialakító folyamatok bázisa legyen...”

JEGYZETEK

¹ A XIX. században és a XX. század legelején. (A szerk.)

Magyar Füzetek, 14–15. szám